

ЛОГОПЕДИЯ И ЕРГОТЕРАПИЯ

SPEECH THERAPY AND ERGOTHERAPY

ЗАТРУДНЕНИЯ В ПИСАНЕТО ПРИ ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ
ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ В НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ
ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ЕРГОТЕРАПЕВТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Маргарита Аспарухова-Кандиларова¹,
Петя Минчева², Лилия Тодорова³

HANDWRITING DIFFICULTIES IN ELEMENTARY SCHOOL CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS FROM THE PERSPECTIVE
OF OCCUPATIONAL THERAPISTS IN BULGARIA

Margarita Asparuhova-Kandilarova,
Petya Mincheva, Lilia Todorova

Abstract: *The paper presents the results from an online survey with 17 Bulgarian occupational therapists. They shared their experience while working with students with writing difficulties, indicating their strengths and the barriers they face. The research findings describe some common tendencies in the development of pediatric occupational therapy in Bulgaria with a focus on the role of the occupational therapist in multidisciplinary teams supporting students with special educational needs. Based on the research, initial guidelines are provided for establishing the occupational therapy profession in the field of inclusive education.*

Keywords: *handwriting difficulties; occupational therapy; special educational needs; inclusive education.*

¹ **Маргарита Аспарухова-Кандиларова** – асистент, преподавател в специалност „Ерготерапия“ във Факултет „Обществено здраве и здравни грижи“ при Русенския университет „Ангел Кънчев“.

² **Петя Минчева** – доцент, доктор, преподавател в специалност Ерготерапия във Факултет „Обществено здраве и здравни грижи“ на Русенския университет „Ангел Кънчев“.

³ **Лилия Тодорова** – доцент, доктор, преподавател във Факултет „Обществено здраве и здравни грижи“ на Русенския университет „Ангел Кънчев“.

ВЪВЕДЕНИЕ

През последното десетилетие в България професията на ерготерапевта става все по-разпознаваема и той се превръща в търсен и високо ценен специалист при преодоляването на различни дейностни затруднения. Все повече ерготерапевти работят с деца в начална училищна възраст за развиване на училищните им умения, но липсват систематизирани данни за техния брой, начин на работа и предизвикателствата, пред които се изправят. Тази информация е важна от гледна точка на успешното включване на ерготерапевти в екипите за подкрепа на личностното развитие на децата и учениците със специални образователни потребности, каквато е практиката в страните от Западна Европа, в САЩ, в Канада и в Австралия.

В редица проучвания се подчертава важноста на съвместната работа на педагогически с други специалисти за по-добро качество на приобщаващото образование. Ерготерапевтът притежава широкопрофилна подготовка в областта на медико-биологичните и психосоциалните науки, както и набор от знания, умения и нагласи за работа с лица с дейностни ограничения, породени от нарушение в телесните структури и функции или социално изключени по културни, етнически и други причини. Освен това той има незаменими функции в сферата на социалното приобщаване и приобщаващото образование (Тодорова 2020).

Писането е една от основополагащите дейности в началните класове, която изисква съчетаването на множество умения, вътрешна мотивация и външни фактори, за да се осъществява успешно и ефективно. Затрудненията в писането са характерни за голяма част от децата със специални образователни потребности и са обект на задълбочен интерес и грижа от страна на учителите и специалистите, които работят с тях. В страните с традиции в професията ерготерапевтите активно участват в изследването на градивните компоненти на писането и в справянето с тях. Woodward и Swinth цитират изследване на Amundson и Weil, според което ерготерапевтите отговарят за идентифицирането на двигателните, сензорните, когнитивните и психосоциалните фактори, които са причина за затрудненията в писането, както и за избора на стратегии за преодоляване на дефицитите в тези области. Според други проучвания, цитирани от същите автори, чрез преки наблюдения по време на писане и чрез детайлна оценка на продукцията ерготерапевтът може да идентифицира компонентите на дейностното изпълнение, които са причина за затрудненото писане (Woodward, Swinth 2002). Литературно проучване на Parush и колеги показва, че 10–20% от учениците имат затруднения с писането, което ги кара да насочват цялата си психична енергия и вниманието си към механичната страна на писането, а не върху продукцията или върху идеите, които искат да изложат. Тогава учениците лесно се разстройват или изморяват, което вторично може да доведе до проблеми с поведението и негативна представа за себе си (Parush et al. 2010). Според изследване, проведено от Piller и Torez сред 157 ерготерапевти, прилагането на ерготерапевтични подходи, основани на доказателства, за подобряване на дейностното изпълнение при писане има ключово значение за повишаването на участието в тази дейност (Piller, Torez 2019). Систематичен обзор на литературата от Bray и колеги (Bray et al. 2021) показва, че подходите на ерготерапевтите при работа с деца със специфични обучителни трудности и проблеми с писането са най-ефективни, когато се използва дейността като средство за терапия и се заложи на автономността и участието на детето, това то да се самонаблюдава, да е саморефлексивно и да се самокоригира по време на изпълнението на задачата.

МЕТОДОЛОГИЯ

Настоящото проучване включва кратък преглед на литературни източници за изясняване на многокомпонентния характер на писането и на ролята на ерготерапевта за преодоляването на трудностите при ръкописното писане. Накратко ще бъдат представени и някои от по-специфичните подходи, които ерготерапевтите прилагат, за да се илюстрира добавената стойност от включването на ерготерапевти в екипите за подкрепа на личностното развитие. Прегледът на литературата едновременно обосновава и изяснява въпросите, включени в използваната анкета.

Собственото проучване по темата има за цел да проучи настоящите практики на ерготерапевтите в България при работата им с деца със затруднения в писането и да изследва техния опит от гледна точка на подкрепата и бариерите, които срещат в работата си. Информацията е събрана чрез онлайн анкета в периода 30.01. – 06.02.2024 г., представена за попълване в онлайн групата на практикуващите ерготерапевти и членове на Асоциацията на българските ерготерапевти, обединяваща 60 пълноправни професионалисти. Попълнени са 17 анкети, като броят на респондентите отговаря на очакваната събираемост на отговори, тъй като част от ерготерапевтите специализират в работата с възрастни хора с увреждания или бебета и малки деца.

Онлайн анкетата съдържа общо 10 затворени тематични въпроса и 3 допълнителни въпроса за образованието, професионалния опит и допълнителните квалификации на специалистите. С цел обогатяване на събраната информация към всеки от затворените въпроси е включен и по един отворен допълнителен и незадължителен въпрос, даващ възможност за пояснения и изразяване на лично мнение.

РЕЗУЛТАТИ

Според литературно проучване на Lisa Owens (2004) затрудненията, свързани с писането, са една от най-често срещаните се причини за насочване към ерготерапевтична подкрепа в училищната система. Повече от половината респонденти (52,9%), участвали в настоящото проучване, посочват, че между 90 и 100% от учениците в начална училищна възраст, с които работят, срещат трудности в писането. А за 41,2% от анкетираните това са между 50 и 89% от децата.

Писменият език се изгражда и функционира на базата на устната реч, но едновременно с това има своя невропсихологична и анатомофизиологична организация. Той включва два процеса – четене и писане, при които участват различни равнища на езика, гнозиса (зрителен, пространствен, сукцесивен, фонеман и др.) и праксиса (орален и мануален) (Ценова 2009). Докато учителят отговаря за инструкциите за писане, ерготерапевтът оказва въздействие върху дефицитите в сферата на позиционирането и постуралния контрол, моториката, възприемането и обработката на сензорната информация. Ерготерапевтите идентифицират основните градивни умения, свързани с проблемите в писането на съответното дете, и предлагат дейности, които да подпомогнат усвояването на тези умения (Owens 2004). В табл. 1 е поместено разпределението на отговорите на двата въпроса в анкетата, свързани с компонентите на писането. Ясно се вижда, че функционалното позициониране и функционалният захват са приоритетни за ерготерапевтите заедно с водещите за ерготерапията компоненти – мотивацията и организационните умения. Отговорите също така показват и стремежа на терапевтите да работят системно и редовно по определените приоритети.

Таблица 1. Разпределение на отговорите на въпросите свързани с компетенциите на ерготерапевта

	3. Кой компоненти от дейността писане смятате, че влизат в компетенциите ви като ЕТ? (Посочете всички, които прецените)	4. По кои компоненти реално работите регулярно, т.е. при почти всяка сесия? (Посочете всички, които се отнасят до вас)
Позициониране	17 (100%)	16 (94,1)
Функционален захват на молива/химикала	17 (100%)	17 (100%)
Графомоторни умения (правилно изписване на буквата)	11 (64,7)	10 (58,8%)

Металингвистични умения (звуко-буквен анализ, сричкване, др.)	6 (35,3%)	4 (23,5)
Екзекутивни функции (самоорганизация, самонаблюдение, т.н.)	15 (88,2%)	14 (82,4)
Мотивация и смислено участие в дейността	16 (94,1%)	13 (76,5)
Други (посочете)	2 (11,8%)	2 (11,8%)

Важно е да отбележим, че четирима от респондентите имат бакалавърска степен по ерготерапия, а 14 – магистърска, тоест преобладава броят на специалистите, които са добавили към професионалната си квалификация и ерготерапия. Това е характерно за професионалния път на ерготерапевтите в България – голяма част от успешно реализираните ерготерапевти имат вече натрупан професионален опит в други помагачи професии – педагогика, специална педагогика, психология, логопедия, социални дейности, както са посочили и участниците в анкетата. Това обяснява и готовността им да работят за развитието на металингвистичните и графомоторните умения на децата, които обикновено не са във фокуса на ерготерапията. Въпреки че интересът към професията се увеличава с годините, тя все още си проправя път. За това говори и разпределението на отговорите на въпроса „Колко опит като ерготерапевт имате в работата си с деца със затруднения в писането“. Едва трима от анкетиранияте имат между 6 и 10 години опит и само един посочва, че има над десетгодишен опит. Останалите имат 1–3 години опит (41,2%) и 3–6 години (35,3%).

Участниците в проучването също така посочват, че работят в различни по тип услуги и институции, което съответно отразява разностранния опит, който те имат, и разнообразните фактори, които влияят на работата им. Както се вижда от фиг. 2, процентът на отговорите надхвърля 100%, тъй като повечето ерготерапевти работят на повече от едно място. На въпроса „Ако предоставяте ерготерапевтична подкрепа в общообразователно училище, колко често това се случва в класната стая?“ са отговорили 8 души, като нито един от тях не е посочил, че това се случва регулярно. Според отговорите това се случва *периодично (веднъж на няколко сесии)* – 1, *спорадично (когато се налага)* – 2, *при всяко дете е различно* – 2, *никога* – 3. Петима от отговорилите на този въпрос са посочили, че работят в образователна институция – РЦППО, ЦСОП, училище. Отговорите са логични, имайки предвид, че ерготерапията едва навлиза в образователната система, но несъмнено работата в естествената среда на детето (класната стая и училището като цяло) трябва да бъде във фокуса на терапевтичния процес. Това именно са съвременните ерготерапевтични тенденции – оценката и интервенцията да бъдат дейностно-базирани и проведени в реалния контекст на клиентите (Hartingsveldt, de Vries 2016).

В проучването бяха включени и три въпроса за подходите, които ерготерапевтите използват, като бяха избрани по-специфичните за ерготерапията подходи – мултисензорен, сензорноинтегративен, ергономичен и компенсаторен.

Мултисензорният подход е често използван метод при затруднения с писането. Той включва комбинирането на няколко сетива по време на терапията с цел постигането на по-бързо, по-ефективно и по-трайно усвояване на различни умения. Проучванията сочат, че ерготерапевтите прилагат над 130 различни мултисензорни дейности в училищна среда, като повечето респонденти използват по пет или повече модалности при един ученик (Woodward, Swinth 2002).

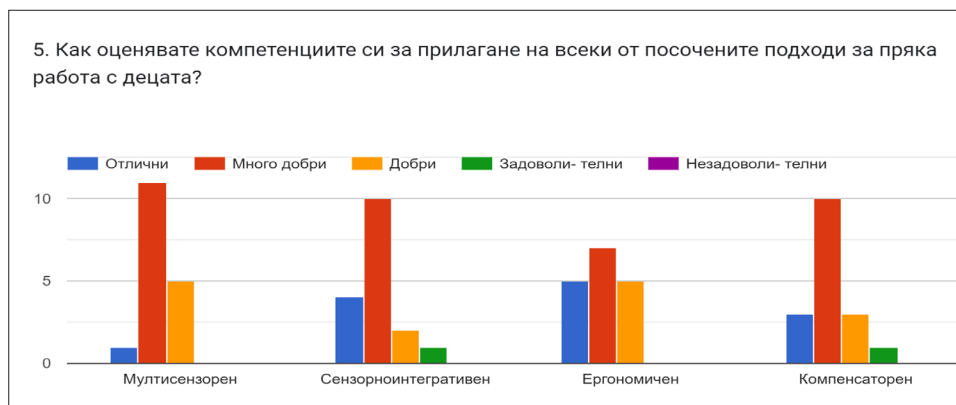
Сензорноинтегративният подход в ерготерапията включва дейности, стимулиращи базовите сетивни системи – вестибуларна, проприоцептивна и тактилна, с цел подготовка на нервната система за онтогенетично по-късно усъвършенстващите се системи и интеграцията между тях. На база добре функциониращите поотделно и заедно сензорни системи се развиват езикът, вниманието и паметта. Правилната перцепция на стимулите от средата и от собственото тяло позволява

интегрирането им в адекватен двигателен отговор и превръщането им в полезен когнитивен опит (Ayres 2007).

Следващите два подхода отразяват една от водещите перспективи на ерготерапията, а именно за анализ на дейностното изпълнение чрез изследване на взаимодействието (транзакциите) между личността – околната среда – дейността (Law et al. 1996). При *ергономичния подход* се прави обоснован избор на мебелите и пособията, свързани с работния процес, така че да се постигне максималното им съответствие с физическите характеристики на изпълняващия дейността. Неподходящата поза на тялото вследствие на прекалено висок или нисък чин, нефункционалният захват заради твърде широк или тежък химикал могат да доведат до умора, липса на концентрация, забавен темп на писане, намалена мотивация, влошаване на четливостта и на правописа. При прилагането на *компенсаторния подход* се постига подходящо за детето съответствие между дейност и среда чрез осигуряването на помощни средства и технологии или чрез адаптиране на средата (Минчева 2018). При писането най-често се използват т.нар. държачи за моливи и химикали, които подпомагат функционалния захват.

Все пак е важно да подчертаем, че тези и останалите по-малко специфични подходи се прилагат в комбинация (Piller, Torez 2019) и че ерготерапевтичният подход може да бъде определен преди всичко като еkleктичен (Feder, Majnemer, Synnes 2000).

На фиг. 1 може да се види, че повечето от ерготерапевтите се чувстват уверени в знанията и уменията си да прилагат изброените подходи. За да поддържат високо професионално ниво респондентите споделят, че сами активно търсят начини за професионално усъвършенстване и контакти с колеги, както и че разчитат на подкрепата на другите специалисти в мултидисциплинарния екип. Според тях това, от което биха имали полза, е повече възможности за споделяне на опит и от повече литература и инструменти за оценка на български език.

Фигура 1. Разпределение на самооценката на респондентите относно компетенциите им в прилагането на подходи за пряка работа с деца.

Бяха зададени и два въпроса за това доколко физическата среда в образователната институция, респективно в социалната или частната услуга, където специалистите работят, е достатъчно обезпечена откъм оборудване за прилагането на тези подходи. Участниците в проучването се обединяват около мнението, че в образователните институции факторите от физическата среда са по-скоро донякъде достатъчни, а в социалните и частните услуги са по-скоро напълно достатъчни за прилагането на тези подходи при работа с ученици със затруднения в писането. Разбира се, тази информация не е статистически значима заради малкия брой отговорили, но все пак показва една тенденция в България, а именно че социалните услуги и частната практика са основното поле за развитие на ерготерапията и че там се влагат основно ресурсите и експертизата, докато в образователната сфера все още се търси път към това.

В табл. 2 е дадено разпределението на отговорите на въпроса “Как оценявате влиянието на социалната среда като цяло за работата ви при преодоляване на трудности в писането?” Както се

вижда, повечето ерготерапевти се чувстват напълно подкрепени в работата си от останалите терапевти (логопеди и психолози) и от ресурсните учители, и формално подкрепени от учителите, като това донякъде се отнася и до директорите на учебните заведения, и до родителите и останалите ученици.

Таблица 2. *Разпределение на оценката на участниците относно влиянието на социалната среда върху работата им при преодоляване на трудности в писането*

	Напълно подкрепящо	Формално подкрепящо	Липсва ангажираност	Неприложимо
Директора на учебното заведение	6	7	3	1
Учителите	4	11	2	-
Ресурсните учители	10	6	1	-
Логопед	14	3	-	-
Психолог	12	3	1	1
Родителите	9	5	3	-
Другите деца	4	7	4	2

Отношението на останалите заинтересовани лица е важно от гледна точка на прилагането на ерготерапевтичните подходи, които са отвъд пряката работа с децата. Половината от респондентите, участвали в проучване с 50 канадски ерготерапевти с минимум 3 години опит в работа с деца, обикновено прилагат индивидуална терапия с учениците, докато останалата половина споделят, че повече залагат на непряка работа с децата и на консултативен подход (Feder, Majnemer, Synnes 2000). При друго проучване, проведено сред американски ерготерапевти в образователната система, участниците казват, че намират за най-ефективно да комбинират директната работа с децата с консултирането на техните учители (Case-Smith, Cable 1996). При систематизиран обзор на литературата, поръчан от Американската асоциация по ерготерапия, е установено, че най-ефективните практики за повишаване на интереса и подобряване на резултатите на учениците са тези, при които те имат право на избор и възможност за творческо участие, както и онези, при които се търси партньорство с родителите и подкрепа от по-големи ученици (Grajo et al. 2020).

Консултирането на учителите и директорите за това как трябва да бъдат оборудвани класните стаи и училищата, как да се намали сензорната свръхстимулация, как да се реорганизируют училищните рутини, така че да бъдат максимално безопасни, щадящи и подкрепящи за учениците, е важна част от ролята на ерготерапевта в училищна среда. Участниците в настоящето проучване споделят, че на практика правят това по-скоро само когато се налага и регулярно консултират родителите, както и че залагат на екипна работа предимно с останалите терапевти. Като причини за бариерите в общуването респондентите изтъкват липсата на изградени устойчиви партньорства между училищата и външни специалисти, каквито все още се явяват ерготерапевтите. Именно това налага и необходимостта от въвличането на този тип специалисти редом с логопедите и психолозите директно в самите училища.

Фигура 2. *Разпределение на честотата на използване на различни подходи за непряка подкрепа на децата при затруднения с писането*

ДИСКУСИЯ

Направеното проучване показва, че ерготерапевтите в България имат необходимите компетенции да работят с деца със затруднения с писането, но в момента липсва възможността да го правят в естествената среда на учениците, а именно в учебното заведение. Основните причини за това са все още недостатъчната подкрепа и разбиране от страна на учителите и директорите, и от друга страна, недостатъчното оборудване за прилагане на ерготерапевтичните подходи на място в училищата. Причините обаче могат да бъдат потърсени на по-дълбоко ниво. От една страна, все още е трудно за ерготерапевтите да се разграничат професионално от останалите помагачи професии в образованието основно заради това, че голяма част от тях са носители и на други професии и комбинират знанията и уменията си при работата с децата. От друга страна, липсват конкретни национални политики за включването на ерготерапевти в мултидисциплинарните екипи. Препоръчително е проучванията по темата да продължат, като се включат гледните точки и на останалите страни – учители, училищни директори, ресурсни учители, терапевти, родители, а и на самите ученици.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Писането е комплексна дейност и затрудненията при изпълнението ѝ се нуждаят от комплексен подход, осигурен от мултидисциплинарен екип, част от който е и ерготерапевтът. Той е специалистът, който ще обърне внимание на компонентите, свързани с позиционирането, функционалния захват и мануалния праксис, мотивацията и уменията за самоорганизация и самоконтрол. Изясняването на професионалната идентичност на ерготерапевта сред останалите педагогически специалисти, родителите и лицата, вземащи решения на местно и национално ниво, е важна стъпка за припознаването на професията като неделима част от образователната система. Това би следвало да е една от водещите цели както на Асоциацията на българските ерготерапевти, така и на всеки един дипломиран ерготерапевт. Подкрепата от колеги, която търсят и от която имат нужда участниците в анкетата, би следвало да включва освен методическата взаимопомощ и споделянето добри практики и този специфичен елемент – подкрепа за отстояване на професионалната идентичност, за да бъде професията включена като такава в държавните политики и нормативни актове.

ЛИТЕРАТУРА

- Тодорова, Л. (2020).** *Ерготерапия – професионален профил и перспективи, монография.* Руче: АИ „Русенски университет“. // **Todorova, L. (2020).** *Ergoterapia – profesionalen profil i perspektivi, monografia.* Ruse: AI “Rusenski universitet”
- Минчева, П. (2018).** *Ерготерапия в педиатрията.* Руче: АИ „Русенски университет“. // **Mincheva, P. (2018).** *Ergoterapia v pediatriata.* Ruse: AI “Rusenski universitet”
- Ценова, Ц. (2009).** *Логопедия. Описание, диагностика и терапия на комуникативните нарушения.* София: ИК „Радар Принт“. // **Tsenova, Ts. (2009).** *Logopedia. Opisanie, diagnostika i terapia na komunikativnite narushenia.* Sofia: IK “Radar Print”
- Ayres, A. J. (2007).** *Sensory integration and the child: Understanding hidden sensory challenges* (2nd ed.). Western Psychological Services.
- Bray, L., Skubik-Peplaski, C., & Ackerman, K. B. (2021).** A systematic review of the effectiveness of interventions to improve handwriting and spelling in children with specific learning disabilities. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention, 14*(3), 1–29. DOI: 10.1080/19411243.2021.1934227
- Case-Smith, J., & Cable, J. (1996).** Perceptions of occupational therapists regarding service delivery models in school-based practice. *The Occupational Therapy Journal of Research, 16*(1), 23–44. DOI: 10.1177/153944929601600102
- Feder, K., Majnemer, A., & Synnes, A. (2000).** Handwriting: Current trends in occupational therapy practice. *Canadian Journal of Occupational Therapy, 67*. DOI: 10.1177/000841740006700313
- Grajo, C. L., Candler, C., & Sarafian, A. (2020).** Interventions within the scope of occupational therapy to improve children’s academic participation: A systematic review. *The American Journal of Occupational Therapy, 2020, 74*(2). DOI: 10.5014/ajot.2020.039016
- Hartingsveldt, M., & De Vries, L. (2016).** *Ready for handwriting? Writing readiness inventory tool in context (WRITIC) theory – assessment – recommendations.*
- Law, M. et al. (1996).** The person-environment-occupation model: A transactive approach to occupational performance. *Canadian Journal of Occupational Therapy, 63*(1). DOI: 10.1177/0008417496063001
- Owens, L. (2004).** The effects of the Handwriting without Tears program on the handwriting of students in inclusion classrooms, *VCU Theses and Dissertations*, Paper 1121.
- Parush, S. et al. (2010).** Relationships between handwriting components and underlying perceptual-motor functions among students during copying and dictation tasks. *OTJR: Occupation, Participation, Health, 30*(1), 39–48. DOI: 10.3928/15394492-20091214-06
- Piller, A., & Torrez, E. (2019).** Defining occupational therapy interventions for children with fine motor and handwriting difficulties. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention, 1–15*. DOI: 10.1080/19411243.2019.1592053
- Woodward, S., & Swinth, Y. (2002).** Multisensory approach to handwriting remediation: Perceptions of school-based occupational therapists. *American Journal of Occupational Therapy, 56*(3), 305–312. DOI: 10.5014/ajot.56.3.305